

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію

Шолі Іваниці Станіславівни

“Динаміка іменника жителів м. Ужгорода у ХХ ст.”,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі

спеціальності 10.02.01 – українська мова

(Луцьк, 2018. 363 с.)

Дисертаційне дослідження І.С. Шолі, присвячене динаміці чоловічого і жіночого іменника м. Ужгорода у ХХ ст., належить до розряду регіональних. Протягом останніх десятиліть цій проблемі присвячено кілька успішно захищених робіт (*І.Д. Скорук* – м. Луцьк, *Н.О. Свистун* – м. Тернопіль, *О.В. Черноус* – м. Кіровоград, *Т.В. Буга*, *Г.В. Кравченко* – Донеччина, *С.П. Павелко* – Гуцульщина та ін.), написано низку наукових статей, однак роботи в цій царині ще дуже багато. Стосовно Закарпаття, то наукове дослідження, яке ми сьогодні обговорюємо, здійснено вперше, тому актуальність теми дисертації безсумнівна.

Текст вдало структуровано: 4 розділи, висновки і довідковий апарат (списки скорочень джерел, літератури, додатки).

Робота ґрунтується на великому і надійному фактичному матеріалі (метричні книги реєстрації актових записів 1900–1945 рр. та актові книги про народження (1950–2000 рр.). Проаналізовано 580 чоловічих і 668 жіночих імен. Загалом зібрано, систематизовано, розкласифіковано й проаналізовано 17481 ім'я. Це величезний масив онімів, залучених для дослідження, якщо його порівняти, наприклад, з однією з піонерських робіт подібної тематики. Маю на увазі публікацію С.Грицака “Особові імена учнів Перемиської української гімназії”, опубліковану в журналі “Рідна мова”, 1938, ч. 1. с. 73–78.

Тут проаналізовано 509 імен учнів гімназії м. Перемишля – місцевих і з околиць (загалом галичан і волинян). За соціальним статусом це були вихідці з родин інтелігентів, міщан, селян.

Мотиви називання, – як писав автор, – встановити важко. Загалом це церковні і родинні традиції, національний патріотизм, гарне звучання (милозвучність), почасти випадковість (коли ім'я дає священник), гарні похідні (здрібнілі чи пестливі варіанти).

Автор статті класифікував зібрані імена на: найуживаніші / найпопулярніші (*Володимир* – 61; *Іван* – 52; *Богдан* – 41); серединні (але теж популярні – *Микола*, *Петро*, *Юрко*); рідше вживані (*Антін*, *Василь*, *Маркіян*); найрідші (*Андріян*, *Анатоль*, *Ілля*); поодинокі (*Арсен*, *Еммануїл*, *Роберт*).

Сучасна методика статистичного опису іменника сягнула далеко вперед і суттєво відрізняється, хоча мотиви вибору імен (родинні традиції, релігія (церковний календар), мода), позамовні чинники, пов'язані загалом із національністю батьків, їхньою належністю до певної конфесії, соціально-політичним контекстом, частково перегукуються.

І.С.Шоля обізнана з фаховою ономастичною літературою (особливо це помітно при знайомстві з текстом теоретичного розділу, який написано бездоганно), опанувала складну систему прийомів аналізу генетично різнорідних фактів.

Методика відбору антропонімного матеріалу за схемою В.Д.Бондалетова дозволила простежити динаміку іменника, а також якісний і кількісний склад його центральної частини і периферії в межах кожного хронологічного зрізу. Це дозволило осмислити тенденції оновлення іменника м. Ужгорода і згасання продуктивності окремих його складників, обумовлені в основному позамовними чинниками.

Дуже важливо, що дисертантка спробувала порівняти український іменник Ужгорода з іменниками інших міст України. Матеріалів для порівняння, правда, ще обмаль (тобто є перспектива для подальших досліджень), але Іванна Станіславівна дійшла важливого висновку про входження українського іменника обласного центру Закарпаття до загальноукраїнського ономастикону і про те, що його основу становлять традиційні українські імена.

Одна з найскладніших проблем у подібних дослідженнях, окрім статистичних підрахунків, пов'язана з мотивацією імен новонароджених.

– Якими мотивами керуються батьки при виборі імені, чому вони віддають перевагу тим чи іншим іменам? – писав в одній із публікацій П.П. Чучка. І сам відповідав на поставлене запитання: мотиви найменування бувають різні. Найчастіше вони пов'язані з естетичними, релігійними та політичними вподобаннями чи переконаннями середовища, в якому живе найменувач (Чучка П.П., Антропонімія Закарпаття, с. 38).

Ці спостереження й теоретичні узагальнення відомого в Україні і за її межами ономаста неодноразово підтверджені в конкретних регіональних дослідженнях. Так, наприклад, С.П. Павелко в одній із статей на матеріалі іменника гуцулів (1880–1998 рр.) до основних чинників вибору імен відносить:

а) *релігійний фактор* – дитині надають ім'я святого, яке припадає на день народження або кілька днів після народження (січень – *Василь, Стефан*, липень – *Іван, Петро, Павло*, листопад – *Андрій, Дмитро, Михайло* і т. п.). Так було до середини ХХ-го ст., поки церкві належало юридичне право реєстрації новонароджених. Вплив релігійного чинника був досить вагомим.

б) *родинну традицію* – дитині дають ім'я батька чи матері, бабусі чи дідуся або когось із близьких родичів, якщо вони чимось відзначилися. Звідси – *Василі Васильовичі, Івани Івановичі, Павли Павловичі* тощо. Див. (Традиція і релігія як мотиви вибору імені у гуцулів // Записки з ономастики. Одеса. 1999. Вип. 1. С. 22–28).

Як свідчить життєва практика, родинні традиції часто мінливі. Ось живий приклад руйнування традиції називання на честь діда: «Дід Павло кинув жінку. Щоб онук не повторив подібного, його назвали не Павлом, а Владом».

У деяких випадках, на мій погляд, можна говорити про *казуальність* (випадковість) вибору імені. Наприклад, а) кілька років тому в м. Севастополь батьки назвали дитину *АА-ББ*. Мотиви незрозумілі, відомо лише, що родина належала до однієї з вузькорегіональних релігійних течій; в) у багатодітній сім'ї народжувалися лише дівчатка. Після чергової «невдалої спроби» мати сина на

запитання: *хто?* – войовниче налаштованому батькові повідомили, що народився космонавт (у 1963 р., під час польоту в космос Валентини Терешкової). Коли ж справу «розсекретили», батько змирився і його вердикт був простий: «ну, що ж, дівка – так дівка, хай буде Валентина, раз і вони (жінки) вже в космос забралися».

У публікаціях останніх років часто звертають увагу на милозвучність (поетичність) як один із аргументів мотивації імен, обраних для немовлят. Пишуть навіть про психофоносемантику імені (Л. Белей, Ужгород; М.Л. Микитин-Дружиниць, Одеса), спираючись на набір фонем, повторюваність, наголошування тощо (наприклад, наявність сонорних звуків *л, н* і голосних *а, і* – у жіночих іменах *Алла, Лілія, Людмила, Олена, Світлана, Юлія*), тобто естетика імені передбачає красу його звукової оболонки (Див.: *Пономарів О. Естетика імені // Літературна Україна. 1987. 6 серпня; Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. 3-є вид., випр. К., 2005. С. 12–13*). Відтак імена *Віктор, Ігор, Юрій* – дуже ніжні; *Анатолій, Андрій, Богдан, Іван Павло* та ін. – дуже світлі і добрі; *Борис, Володимир, Ігор* – дуже гарячі; *Анатолій, Андрій, Богдан* – дуже веселі; *Артем, Вадим, Василь, Дмитро, Євген* та ін. – дуже гучні і великі.

Щодо кольорових асоціацій, то більшість із наведених імен нібито забарвлено основними кольорами українського спектру – червоним і чорним.

На мій погляд, такі психологічні експерименти й підходи до тлумачення онімів малопереконливі, бо в цих побудовах багато химерного і суб'єктивного.

На с. 34 дисертантка справедливо відзначає, що динамічність історичних подій на Закарпатті, входження краю до різних держав з їхньою мовною політикою – все це своєрідно відобразилося на культурно-мовній ситуації, а також на змінах у місцевому іменнику, тобто гуманітарна (зокрема, культурна) політика держави тісно пов'язана зі зміною політичних орієнтирів у суспільстві.

Наприклад, статистичні таблиці, наведені в Додатках, свідчать про відсутність у м. Ужгород імен на зразок *Колунар, Ідея, Іскра, Трактор, Електрик, Електростанція, Владлен* і т. п., які з'явилися в антропоніміконах крупних промислових центрів Росії протягом 1917–1920 рр. Ім'я *Владлен*, правда, фігурує в Ужгороді кілька разів, але пізніше: 1965 р. – 1 фіксація, 1970 р. – 2.

Один раз (у 2000 р.) зафіксовано й жін. відповідник – *Владлена*. Найімовірніше, це імена дітей етнічних росіян, оскільки, як писала А.В. Суперанська, *Владлен* – це ім'я російське, скорочення від *Владимир Ленин*. В українськомовному середовищі Ужгорода воно, очевидно, не прижилося, на відміну, наприклад, від болгар чи словенців, в іменниках яких є чоловічі імена *Владлен*, *Владилен* (болг.) і жіноче *Владилена* (словен.). Див. (*Илчев С.* Речник на личните и фамилни имена у българите. София, 1969. 113; *Lenarčič S.* Imam ime!: slovar imen, ki so v rabi med Slovenci. Ješovec pri Kozjem, 2015. S. 419).

Цікавий насичений різноманітною історичною і культурологічною інформацією розділ 2.2.3 “Запозичені імена”, зокрема ті, які потрапили в іменник Ужгорода за угорського посередництва, а також екскурси в історію канонізованих імен, особливо імен осіб католицького віросповідання (наприклад, *Августин* (угорськ. *Agoston*), *Бенедек*, *Бернат* та ін. С. 99–101). Цю інформацію можна розширити, вона буде цікава як для науковців, так і для пересічних читачів майбутньої монографії.

Важливо, що спостереження і висновки дослідниці проілюстровано багатьма прикладами, а узагальнення подано в таблицях (див., напр., сс. 103–105).

Надзвичайно цінні для рецензованого дослідження і для майбутніх наукових робіт подібної тематики *Додатки* (статистичний розподіл чоловічих і жіночих імен за хронологічними зрізами; динаміка чоловічого і жіночого іменника Ужгорода протягом ХХ ст.; динаміка функціонування слов'янських чоловічих і жіночих імен Ужгорода протягом ХХ ст.; динаміка дво- (і більше) компонентних чоловічих і жіночих імен Ужгорода протягом ХХ ст.). Останні особливо показові щодо соціальної детермінованості культурного компонента (в тому числі й іменника) м. Ужгорода на хронологічних відтинках 1900–1950 і 1950–2000 рр.

Ці статистичні дані як порівняльний фон особливо знадобляться науковцям у майбутньому, коли буде проведено аналогічні дослідження для більшості великих міст України.

Дискусійні моменти обговорюваної дисертації стосуються загалом джерел запозичення імен, оскільки в науковій літературі щодо цієї проблеми немає однозначності.

Так, на с. 105 особове ім'я *Густав* віднесено до давньоскандинавських за походженням (очевидно, за словником *Трійняк І.І.* "Власні імена людей", с. 98), тоді як Суперанська вказує на давньогерманське першоджерело («*gunt* 'битва' і *staf* 'жезл'»). Припускають також, що *Густав* – це результат метатези складів імені *Августин* (Див.: *Суперанская А.В.* Современный словарь личных имен. М., 2005). До речі, Трійняк на с. 16 також наводить розмовний варіант *Густав* < *Августин*.

Особове ім'я *Руслан* у дисертації віднесено до тюркізмів (с. 169). За версією Суперанської, це арабське запозичення з тюркських мов (< тюрк. *Арслан* 'лев'). У сучасній формі *Руслан* воно створене О.С. Пушкіним (поема "Руслан і Людмила").

Особове ім'я *Арон*, яке дисертантка віднесла до арабських за походженням, Трійняк і Суперанська кваліфікують як давньосврейське (*Аарон* – один із першосвящеників, брат Мойсея).

Однак ці та деякі ін. різночитання (див. ще: *Таміла* / *Томіла*, *Ія*, *Аніта*, *Даяна*) щодо безпосереднього джерела запозичення свідчать не про недогляди дисертантки, а – швидше – про те, що пошук істини ще не завершено, оскільки навіть мастигі вчені не дійшли згоди в своїх дослідженнях.

1. Окремі зауваження стосовно етимології імен.

Щодо генези імені *Борис*, яке дисертантка виводить із *Борислав* (с. 90), існує й інша версія. Білоруська дослідниця Р.М. Козлова вважає, що *Борис* пов'язане суфіксальною варіантністю з *Борас*, *Борѣс*, *Борос*, *Борус*, характерних для більшості слов'янських іменників. Вона реконструює праслов'янські архетипи **Borysъ*, **Borasъ*, **Boreсъ*, **Borosъ*, **Borusъ* відапелятивного походження, мотивовані дієсловом **bortī se* 'бороти (ся)'.

Бажано було б детальніше аргументувати похідність особового імені *Радим* < *Радмир*. У науковій літературі його кваліфікують як *part. passiv. praes.* від

дієслова *raditi. (Див.: Казлова Р.М. Беларуская і славянская гідранімія. Праславянскі фонд. Гомель, 2002. Т. 2. С. 184).

Ім'я *Вислава* віднесено до композитів з другим компонентом *-слав* (с. 150). Щодо першого складника *Ви-* слід було підкреслити, що він, вочевидь, із *Витослава* чи *Видослава*. Так, напр., схв. *Vislava* виводять із *Vidoslava* (Prosvjetin imenoslov / Priredio M. Bosanac. Ljubljana, 1984. S. 176).

При аналізі імені *Світлана* (с. 151) не враховано спеціальну розвідку І.М. Желєзняк "Світоглядний код слов'янської антропонімної лексики", опубліковану в: "Актуальні питання антропоніміки. Зб. матеріалів наук. читань пам'яті Ю.К. Редька". К., 2005. С. 76–88.

Стосовно імені *Banda*, віднесеного до запозичень із західнослов'янських мов (с. 152), не враховано версії Р.М. Козлової. Білоруська дослідниця вважає, що це один із рефлексів псл. *Vьlda (форма з асимільованим (денталізованим) плавним). Щодо інших версій пор. Трійняк, с. 56 – можливо, зах.-слов'ян. варіант імені *Іванна*; *Majtán M., Považaj M. Vyberte si meno pre svoje diet'a*. Bratislava, 1998 s. 248 – неясне; Кебер, с. 475 – неясне. Зауважимо, що, крім польського антропонімікону, особове ім'я *Banda* потрапило в іменники росіян, болгар, чехів, хорватів, сербів, іспанців, італійців, німців, англійців, шведів, датчан, угорців (див.: *Majtán*, s. 248; Кебер, с. 475).

Існує чимало протиріч щодо походження імені *Неля*, віднесеного в дисертації до слов'янських (с. 153). За версією Трійняка, *Неля*, як і *Неллі*, – це варіант імені *Елеонора* < франц. (с. 248) або *Олена* < грец. (с. 265). На думку Суперанської, рос. *Неля*, *Нелли* – запозичення з англ. *Nelly*, *Nellie*, скорочений варіант до *Хелен* < грец. *Helenē* 'сонячна' (с. 321). Майтан виводив слвц. *Nela* із *Kornela*, *Petronela* (s. 189). Зауважимо, що ім'я *Nelli* є в угорському іменнику. Кебер припускає, що слвн. *Nela*, *Neli* – це короткі форми від *Agnes*, *Eleonora* чи *Kornelija* (Кебер, с. 375).

Жіноче ім'я *Priska* в дисертації віднесено до запозичень з інослов'янських мов (с. 152). І.С. Шоля виводить його з *Přibyslava*. Імовіріше, це ім'я зі словацького антропонімікону, якому відповідає чоловіче *Priscus* < латин. *Priscus* <

апелятива *priscus* 'первісний; стародавній'. Крім словаків, ім'я *Priska* відоме також чехам, іспанцям, англійцям, французам, німцям. Див. (Majtán, s. 204);

До імен типу *composita* помилково віднесено ім'я *Milada* (с. 150 – композит на *Mul-*).

Можливо, це словакізм, запозичення з давнішого чеськ. *Mlada*. Крім чехів і словаків, це ім'я відоме сербам, хорватам, шведам. Див. (Majtán, s. 180). На думку Кебера, словн. *Milada*, яке в церковному календарі припадає на 28 березня, запозичено в кінцевому результаті зі ст.-чеської мови. Таке ім'я мала чеська свята Марія Praška, яка померла 994 р. Її правильне ім'я було *Mlada*. Нині *Milada* асоціюється з прикметником *mila* 'мила, улюблена'. Детальніше див. (Keber, s. 356).

2. Дисертантка справедливо зауважує (с. 190), що традиція надавати старшому синові ім'я батька досить давня, поміж закарпатців цей звичай виник ще в допрізвищевий період і пов'язаний він із тим, що хтось із нащадків повинен був продовжити батьківський родовід. Це ж саме стосується й звичаю називати доньку іменем матері (за статистикою це дуже помітно в 1-й пол. XX ст.).

Двічі в тексті дисертації І.С. Шоля висловлює гіпотезу, що ця традиція виникла під впливом угорських звичаїв, хоча ніяких аргументів не наводить.

Якщо це так, то бажано було б вивчити родові традиції материкового угорського етносу або й інших генетично споріднених угро-фінських народів. Маємо пам'ятати, що угорці на своїй нинішній території прийшли, тут вони з'явилися відносно пізно, в історичний період, а їхня споконвічна прабатьківщина – Зауралля. Тому цілком імовірно, що традиція називати старших дітей іменами батьків перейнята ними від слов'ян, а не навпаки.

3. Інколи дисертантка неухважно цитує наукову літературу. Так, на с. 196 наводиться цитата з АКД Т.В. Буги "Динаміка особових імен центральної Донеччини", зокрема про те, що в Донецьку нібито ім'я Юрій стало популярним в 1960 р. після космічного польоту Юрія Гагаріна. В АКД Т.В. Буги на с. 7 (а не с. 12) ідеться про 60-і роки.) А покликання на Т. Маретича (позиція 86 у Списку використаної літератури) бажано було б подати мовою оригіналу.

Ці зауваження і міркування загалом побажального характеру, вони суттєво не впливають на загальний висновок про високий науковий і професійний рівень дисертації Іванни Станіславівни Шолі. Це актуальне, завершене, достатньою мірою апробоване дослідження з регіональної антропонімії України, яке відповідає чинним вимогам до подібного виду робіт. З усіма поставленими завданнями дисертантка успішно впоралася. Основні положення роботи достатньо апробовано у виступах на конференціях і в опублікованих статтях.

Вважаю, що за виконане наукове дослідження Іванна Станіславівна Шоля заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук,
в.о. зав. відділу історії української мови та ономастики
Інституту української мови НАН України

В.П. Шульгач

23 листопада 2018 р.

